

โมกขธรรมประยุกต์

— ๑๔ —

๒๓ เมษายน ๒๕๑๘

มาร

ท่านนักศึกษา ผู้สนใจในธรรมทั้งหลาย,
ในการบรรยายชุดโมกขธรรมประยุกต์ เป็นครั้งที่ ๑๔ นี้
ผมจะได้กล่าวโดยหัวข้อว่า มาร หรืออุปสรรค.

ขอให้ ทบทวน ถึงเรื่องที่ได้พูดกันมาแล้ว ซึ่งส่วนใหญ่สรุปได้ว่า
ชีวิตเป็นการเดินทาง; แม้ว่าเราจะได้พึงเล็งชีวิต ในลักษณะที่เป็นวิวัฒนาการ
อยู่ตลอดเวลา นั่นก็ยังเป็นสิ่งที่มีความหมายเช่นเดียวกับการเดินทาง คือว่า
ความมุงอกงามทั้งหลาย นั้นเป็นเหมือนกับการเดินทางไปยังจุดๆ หนึ่ง. เรา
ก็ได้พูดกันมาถึงเรื่อง ทาง ซึ่งมี การเดิน มี ผู้ซ้ทาง แล้วก็มี ผู้เดิน เดียวนี้ก็
จะพูดถึง อุปสรรคของการเดิน ซึ่งจะเรียกกันโดยโวหารสมมติว่า มาร.

๓๘๓

อย่าลืมความมุ่งหมายที่จะประยุกต์เรื่องความหลุดพ้น

ขอให้นึกถึงคำว่า “ประยุกต์” ที่เราใช้เป็นหลักสำคัญสำหรับการบรรยายชุดนี้ว่าจะเอาเรื่อง หรือ คำ ในภาษาธรรมะในชั้นที่เป็นเรื่องของความคับทุกข์ หรือความหลุดพ้นนั้น เอมามาทำความเข้าใจกัน ถึงกับให้ปฏิบัติได้ ก็ต้องรู้จักมันอย่างถูกต้อง แล้วก็ปฏิบัติได้ ตามหลักที่ควรปฏิบัติอย่างไร.

ความหมายของ “มาร” มีหลายระดับ

สำหรับคำว่า “มาร” นี้ ก็เป็นคำที่ท่านทั้งหลายก็ได้ยินกันอยู่แล้วบ่อยๆ แล้วก็มีหลายความหมายแตกต่างกันไป ตามความรู้หรือการศึกษาที่ได้เล่าเรียนมา ในระดับที่ต่าง ๆ กัน; แต่ถึงอย่างไรก็ดี ก็คงจะมีความหมายเหมือนกันหมดอย่างหนึ่ง ก็คือว่า เป็น **ผู้ทำลาย** แล้วก็ **ผู้ชักชวน** ไม่ให้ผู้นั้นก้าวไปสู่ความสำเร็จได้ เราเรียกว่า “มาร”.

นี่ที่จะต้องนึก หรือสังเกตให้ถี่ก็คือ ภาษาพูดที่มีอยู่หลายชั้น แล้วแต่ละชั้นก็ยังคงกำวม. ลูกเล็กๆ โตขึ้นมา ก็ถูกสอนให้รู้จักคำว่า “มาร” ในฐานะ **เป็นยักษ์ เป็นมาร** เหมือนกับรูปภาพที่เขาเขียนอย่างนั้นเป็นส่วนใหญ่, ต่อมาจึงค่อยรู้ว่า อะไรที่มันเป็นชั่วร้ายชั่วช้า หรือว่าทำลายนี้ เราก็เรียกว่ามาร จนกระทั่งพูดกันว่า คนนั้นมันเป็นมารของเรา; นี่ก็พูดเป็น. ยิ่งได้ยินได้ฟังมากขึ้นไปอีก ก็ยิ่งรู้ความหมายของคำว่ามารนั้นมันหมายถึงผู้ที่ **เป็นอุปสรรค** ชั่วช้า หรือ **เป็นผู้ทำลาย**; ฉะนั้น ไม่จำเป็นจะต้องเป็นยักษ์ที่น่าเกลียด น่ากลัว อย่างที่เคยเห็นในรูปภาพก็ได้ ก็เป็นคนธรรมดาสามัญเป็นเพื่อนมนุษย์ด้วยกันก็ได้ แล้วบางทีก็เป็นผู้มีรูปร่างสวยงาม มาในลักษณะที่เป็นมายาหลอกลวง อย่างนี้ยังเป็นมารได้ลึก.

ในพวกอื่นชนชาติอื่น แม้ในประเทศอินเดีย เมื่อพูดถึงคำว่า “มาร” นี้ เขามิได้ถือกันว่าผู้มีรูปร่างน่าตาหน้าเกลียด มันกลายเป็นสวยงามอย่างเทวดา; **มารชั้น**

สูงส่งก็ยิ่งสวยงาม หรือเป็นผู้ที่เก่งกว่าคนทั่วไป ก็เป็นมารได้ แล้วเป็นมารได้ศึกษา. นี่ขอให้สังเกตดูเรื่อย ๆ ไปว่า ยักษ์หรือมารนั้นมันเป็นมารในความหมายที่น้อยมาก หรือจะเป็นได้ยาก เพราะรูปร่างหน้าตาหน้าเกลียด คนเขาก็อ้างหน้ากันหมด ก็ทำอะไรไม่ได้; แต่ถ้ามันมาในรูปร่างที่สวยงามไม่รู้เท่า อย่างนี้แหละมันเป็นมารได้มาก.

คำว่า “มาร” เป็นได้ทั้งรูปธรรม นามธรรม

ทีนี้ ก็ดูต่อไปอีกก็จะพบว่า แม้ไม่ได้เป็นผู้เป็นคน เป็นยักษ์เป็นมาร อย่างผู้คนนี้ ก็ยังมีสิ่งที่เรียกว่ามาร คือความรู้สึกที่เลวร้าย หรือแม้ที่สุดแต่ความโลเล เหลวไหล เกียจคร้าน อย่างนี้เราก็เรียกว่ามาร ; พวกคุณก็คงจะเคยรู้สึกมาบ้างแล้วด้วยซ้ำไปว่า มันเป็นมาร. เราอยากจะได้เรียน ความคิดอันหนึ่งมันอยากจะไปอยู่หนึ่ง ในที่สุดก็พ่ายแพ้แก่ความคิดที่จะไปอยู่หนึ่ง ก็เลยความคิดที่จะไปอยู่หนึ่งนั่นแหละ มันเป็นมาร ; ฉะนั้น เราจึงได้ มาร อีกชนิดหนึ่งในลักษณะที่เป็นความรู้สึก คตินึกประเภทกิเลส คู่กันกับ มาร อีกชนิดหนึ่ง ซึ่งเป็นคนเป็นสัตว์ หรือเป็นบุคคลตัวตน.

นี่จับใจความที่ตรงนี้ให้ได้เสียก่อนว่า มันเกิดมีมารเป็น ๒ ชนิด ขึ้นมาแล้ว : อย่างหนึ่งเป็นยักษ์เป็นมาร เป็นตัวเป็นคนนั่นแหละ พวกหนึ่ง ; รูปร่างหน้าเราก็มีหน้าเกลียดก็มี แล้วแต่เขาจะพูดกันถึงชนิดไหน แล้วมันก็อยู่ข้างนอก, มีมาร อีกชนิดหนึ่ง คือ ความรู้สึกเลวร้ายที่อยู่ในใจ นี้ มันอยู่ข้างใน แล้วก็ไม่ต้องเป็นตัวเป็นคนอย่างบุคคล.

เมื่อเข้าใจอย่างนี้ ก็จะต้องเข้าใจคำพูดอีก ๒ คำที่ว่า : การ **กล่าวอ้างบุคคลาธิฐาน**, และการ **กล่าวอ้างธรรมาธิฐาน**. การกล่าวอ้างบุคคลาธิฐาน คือระบุเป็นบุคคล เอาบุคคลเอารูปธรรมเป็นบุคคลนี้เป็นหลัก, อีกอย่างหนึ่งเอานามธรรม เอาความรู้สึกคตินึกในจิตใจนี้เป็นหลัก เลยเรียกพวกหลังนี้ว่านามธรรม หรือธรรมาธิฐาน.

ทรงนี้ต้อง **จับหลักให้ได้** เสียก่อนว่า ตั้งๆ เคียวกัน ถ้าเราพูดอย่าง **บุคคลาธิฐาน** มันเล็งไปถึงสิ่งหนึ่ง, ถ้าพูดอย่าง **ธรรมาธิฐาน** มันเล็งไปถึงอีกอย่างหนึ่ง; เช่นคำว่า “มาร” อย่างนี้เป็นต้น. การที่ทราบวิธีพูดอย่างนี้ หรือหลักเกณฑ์สำหรับการใช้พูดอย่างนี้ไว้ข้างนั้น เป็นการดี สำหรับพวกคุณที่จะศึกษาต่อไปข้างหน้า เพื่อให้รู้ว่า ข้อความที่กล่าวไว้ในพระกัมภีร์ มันมีอยู่ ๒ ชนิดอย่างนี้ : เขา**ระบุไปยังบุคคล** ก็เป็นอย่างหนึ่ง, **ระบุไปยังความรู้สึกของบุคคล** นั้นก็ไปอีกอย่างหนึ่ง. ทั้งตัวอย่างเช่นสิ่งที่เรียกว่า “มาร” อย่างบุคคลก็ถือกันว่าเหมือนรูปภาพที่เขียนไว้แล้ว แล้วก็มีหลายชนิด : อย่างเลวเป็นยักษ์เป็นมารอย่างเลว ก็รูปร่างน่าเกลียดน่าชังไปตามเรื่อง, ที่เป็นมารอย่างสูงสุด ก็รูปร่างสวยงาม อย่างในเรื่องราวเก่าๆ ของประเทศอินเดีย มารนั้นก็คือพระกามเทพ พระกามเทพนี้รูปร่างสวยที่สุดเลย.

พิจารณาตุมารที่มาประจัญพระพุทธรเจ้า

พูดถึงตอนนี้ ก็อยากจะพูดต่อไปถึง **มาร** ชนิดที่เราได้อ่านจากพุทธประวัติว่า ได้มา**ผจญพระพุทธรเจ้า** เรื่อยๆ มา ตั้งแต่แรกออกบวช จนจะตรัสรู้, กระทั่งตรัสรู้แล้ว ก็ยังมีมารบกวนอยู่เรื่อย. นี่คุณจะต้องสังเกตดูให้ดี ๆ ว่าผู้ฉลาดถึงขนาดพระพุทธรเจ้า และเป็นพระพุทธรเจ้าแล้ว ก็ยังมีมารมากวนอยู่เรื่อย ตามเรื่องราวที่มีอยู่ในพระกัมภีร์จริงๆ ในชั้นที่เรียกว่าพระไตรปิฎก ไปหาอ่านดูได้จากพุทธประวัติทั่วๆ ไป; เมื่อวันจะตรัสรู้ ก็ยังมีมารชั้นสูงสุดมาผจญ. อย่างบทสวดที่นักเรียนนักศึกษาทุกคน บทพาหุๆ นี่กล่าวถึงมาร ที่มาจากชั้นปรินิมิตตวสวัตติ ช้างคีรีเมฆต์ มีอะไรมากมาย เป็นการผจญครั้งสำคัญ; พระพุทธรเจ้าเอาชนะได้ ในครั้งนั้นแหละเรียกว่าชนะมาร.

ชั้นปรินิมิตตวสวัตตินั้นคือ เป็นชั้นสูงสุดของสวรรค์ ประเภทามาวจร; คำว่ากามาวจรเราก็พูดกันแล้ว เมื่อวานนี้. เรื่องสูงสุดของกามาวจร คือมีกามามลอันประณีตที่สุด นั่นเขาเรียกชั้นปรินิมิตตวสวัตติ ชั้นนั้นเป็นชั้นที่อยู่ของมารอันสูงสุด โดยเฉพาะที่จะมาผจญพระพุทธรเจ้าในวันที่จะตรัสรู้.

ลองตีความหมายอันนี้ดูบ้าง ว่าถ้าเอาตามปุคคลาธิษฐาน ก็เป็นมารที่ชั่วร้าย หรือสวยงามที่สุด; นี่ก็ยิ่งต้องทำความเข้าใจกัน. ชั่วร้ายอย่างที่เขาสอนภาพพุทธประวัติ ขยายอยู่ตามตลาดนั้น มันก็ชั่วร้าย : มีสัตว์ร้าย มีอะไรร้าย ๆ มีอาวุธมีอะไรต่าง ๆ; แม้ นี่ก็ยังเป็นสิ่งที่ต้องถอดความหมายว่า ถ้าว่า พญามารมาจากสวรรค์ชั้นยอกคสุด คือ ปรมิหมิตตวสวัตติ แล้วจะเอาสิ่งเหล่านั้นมาแต่ไหน, คือจะเอาหน้าตาที่เป็นยักษ์เป็นมาร มีพลมาร มีอาวุธ มีสัตว์ร้ายมีอะไรต่าง ๆ เอามาจากไหน? เขาก็ตอบว่ามันเป็นเรื่อง นิรมิตขึ้น, พญามารเขานิรมิตขึ้นมา. เพราะฉะนั้น ตัวมารจริง ๆ ก็ไม่ต้องมีรูปร่าง อย่างนั้น, ในสวรรค์ชั้นนั้นก็ได้มีสัตว์ร้าย : เสือ จรเขี้ยวโรยอย่างที่เรามองเห็นในรูปภาพ ว่าพญามารมาผจญพระพุทธเจ้า.

แต่จะเอาใจความสำคัญได้อย่างหนึ่งว่า มันร้ายกาจที่สุด อันตรายน่ากลัว ร้ายกาจที่สุด นั่นก็คือ อิทธิพลฤทธิ์เดช อะไร ของกามารมณ์ อยู่ในสภาพที่ร้ายกาจ จนต้องเขียนรูปร่างของมันเป็นยักษ์มาร เป็นสัตว์ร้าย เป็นอาวุธ เป็นเปลวไฟ เป็น อะไรต่าง ๆ; เอาความร้ายกาจของมันซิ. นี่แม้รูปภาพที่เขียนอย่างนี้ เป็นปุคคลาธิษฐานอย่างนี้ ก็ยังต้องถอดใจความเป็นธรรมมาธิษฐานอีกทีหนึ่งว่า คือความร้ายกาจของ สวรรค์ชั้นปรมิหมิตตวสวัตติ มาผจญพระพุทธเจ้า ให้น้อมกลับไปสู่การครองขรรवास หรือกามารมณ์; นี่พระพุทธเจ้าเอาชนะได้เป็นครั้งสุดท้าย. มีอีกหลายเรื่องหลายตอนที่เกี่ยวกับพญามาร มาผจญพระพุทธเจ้า เพื่อให้กลับพระทัยที่จะไม่เป็นพระพุทธเจ้าก็มี หลายเรื่อง.

แล้วที่เมื่อเป็นพระพุทธเจ้าแล้ว มารก็มาเผชิญผจญ เพื่อให้ไม่ทำหน้าที่ของ พระพุทธเจ้า คือไม่เที่ยวสอนคน; นี่ก็มี ก็เรียกว่ามารเหมือนกัน จนกระทั่งว่าเมื่อ ทำหน้าที่ไปเรื่อย ๆ มารก็ยังมาผจญว่าบ่วงการ นิพพานเสียสบายกว่า อย่ามัวทำงานให้ เหน็ดเหนื่อยอยู่เลย; อย่างนี้ก็มี ก็เรียกว่ามารเหมือนกัน แล้วก็มีหลายครั้งหลายหน.

นี่ลอง **จับใจความสำคัญ**ของสิ่งที่เรียกว่า “มาร” ดู ว่ามันได้แก่อะไร. เดี่ยวเราจะเข้าใจคำว่ามารขึ้น **ความคิด** ที่โน้มไปในทางที่ **ไม่**อยากจะทำ **ความดี** หรือว่าทำมาแล้วก็อยากจะทำเลวเสีย **นี่ก็เป็นมาร**, กรันเป็นผู้ประสบความสำเร็จในส่วนตัวแล้ว ก็ไม่อยากจะทำเพื่อผู้อื่น **นี่ก็เป็นมาร** เป็นความคิดที่เป็นมาร, หรือทำไปแล้ว ก็ยังคิดว่าหยุดเถอะ ไม่ทนทำต่อไปอีก ก็เป็นความคิดที่เป็นมาร.

ที่นี่ เมื่อ **มัน**เป็นสักว่าความคิด อย่างนี้ จะเขียนรูปร่างได้อย่างไรเล่า. คุณต้องเห็นใจ ผู้เขียนภาพ หรือปั้นภาพ หรือสลักภาพบ้างซิ; เขาจะเขียนภาพความรู้สึกนึกคิด ชนิดที่เป็นมารนานาชนิดนั้น เป็นรูปร่างอย่างไร. มันเขียนไม่ได้ เพราะเป็นนามธรรม ฉะนั้น ต้องวกมาหาพวกรูปธรรม ดึงเอาความหมายได้อย่างไร แล้วหาภาพเอามาเปรียบ : ร่ายกายก็เขียนให้มันน่ากลัว เขียนเป็นยักษ์ เป็นมาร เป็นสัตว์ร้าย เป็นอะไรต่างๆ. นี่เราจึงเกิดความคิด ความเข้าใจอะไรต่างๆ เกี่ยวกับว่ามารนั้นแหละ หลากอย่างหลายชนิด จนถึงกับสับสนไปหมด.

ความหมายของ “มาร” ก็คืออุปสรรค

นี่เรา จะพูดถึงเรื่อง “มาร” ในฐานะเป็นอุปสรรค ของการเดินทาง เพื่อการประยุกต์พระธรรมให้สำเร็จประโยชน์ในส่วนที่ต้องประพฤติปฏิบัติ ในส่วนที่เป็นอุปสรรคทั้งหลาย ให้ลุล่วงไป เราอาจจะแบ่งแยกกันเป็นประเภทๆ ก็ได้. เช่นอย่าง พระพุทธเจ้าก็มีสูงถึงขนาดนั้น, อย่างเราธรรมดาก็มีต่ำลงมาถึงขนาดนี้, และแม้แต่ว่า ในระดับคนธรรมดาสามัญนี้ มันก็ยังมีหลายชั้นหลายระดับ หรือหลายชนิดเหมือนกัน.

ถ้าเรามุ่งหมายแต่เพียงว่า **จะศึกษาในมหาวิทยาลัย** ให้สำเร็จ นี่เป็นจุดปลายทางเพียงเท่านั้น เรื่อง **มาร** มันก็มีอยู่เพียง **แค่ความเหลวไหลในการเรียน** เท่านั้น; แต่ถ้าเราวางจุดหมายไว้ไกล **ว่าจะถึงจุดที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะไปถึงได้** ที่ใดกล่าวแล้วในการบรรยายครั้งที่แล้วมานี้ ที่ดีไปกว่าอีกครึ่งหนึ่ง สิ่งที่เราเรียกว่ามารมันก็มีมากขึ้นกว่าที่เพียง

แต่เหลวไหลในการเรียน. ยิ่งถ้าประสงค์ จะประพฤติปฏิบัติให้ถึงขั้นบรรลุมรรค ผล นิพพาน สิ่งที่เราเรียกว่ามาร ก็ยิ่งสูงขึ้นไปอีก; ฉะนั้น เข้าใจเอาเองได้ว่า มารหมาย ถึงสิ่งที่เป็นอุปสรรค ก็แล้วกัน. คำนี้ก็อาจจะใช้ได้ แม้ฝ่ายที่ทำชั่ว ยากจะทำชั่ว ทำเลวเป็นคนพาล; พออยากจะทำชั่วทำเลว มีอะไรมาขัดขวางกัน ก็เรียกว่ามารเหมือนกัน; มารเป็นคำที่กำกวมคั่นได้อย่างนี้. เกียวนี้เราพูดถึงฝ่ายคนที่เป็นบัณฑิต ตั้งใจ จะทำดี พยายามจะทำดี แล้วมันก็มีมารมาแบบนั้น.

ศึกษา “มาร” ตามที่กล่าวในคัมภีร์

นี้เราพูดถึงเรื่อง ทาง เรื่อง การเดินทาง เรื่อง ผู้เดินทาง เรื่อง ผู้ชี้ทาง แล้วก็อุปสรรคที่มีอยู่ในการเดินทาง ซึ่งจะเป็นกลางใช้ได้แก่ทุกคน โดยจะเอา ถ้อยคำในพระคัมภีร์มาพูดเสียเสียดีกว่า คือเขาพูดไว้ดี เขาพูดไว้ครบถ้วน; แต่เราก็ ไม่เข้าใจของเขา หรือว่าเข้าใจไปในค่านิยมคุณลักษณะฐานอย่างเดียว. เอาละทีนี้จะ พูด ตามพระคัมภีร์ แล้วก็ชี้ให้เห็นว่ามันเป็นอุปสรรคหรือเป็นมารอย่างไร.

ในชั้นแรก ก็ต้องขอให้คุณจดจำถ้อยคำที่คุณจะรู้สึกว่าคุณจะล้าสมัยไว้ก่อน. ทำให้ผมต้องพูดอย่างนี้ เพราะตามความรู้สึกที่เกิดจากการได้พบเห็นอยู่ทั่วๆ ไปนั้นเขาเกลียดคำวิเศษณ์ในพระคัมภีร์; ยิ่งเป็นนักศึกษาศาสน์ใหม่อย่างพวกคุณแล้ว คุณจะต้องถูกเขาเสียดสีเดียว. แต่ถ้าเข้าใจดีแล้ว จะหมดหรือจะหยุดเรื่องคุณมัน คุณถูก จะรู้สึกว่าคุณพูดไว้แบบกาย; คำในพระคัมภีร์ที่เกี่ยวกับมารนี้ เขาพูดไว้ว่ามี ๕ ชนิด :-

ชนิดที่หนึ่ง เขาเรียกว่ากิเลสมาร - มารคือกิเลส, ชนิดที่สอง เขาเรียกว่า วัณณมาร - มารคือวัณณ วัณณเช่นเบญจวัณณนี้, ชนิดที่สามเรียกว่ามัจจุมาร - มารคือ มัจจุ มัจจุราช หรือความตาย, ชนิดที่สี่เรียกว่า เทวปุตมาร - มารคือเทวบุตร, ชนิดที่ห้าเรียกว่า อภิสังขารมาร, อภิสังขารมาร - มารคือการปรุงแต่ง โดยเฉพาะก็คือกรรม ที่ทำหน้าที่ปรุงแต่ง; เป็น ๕ อย่างด้วยกัน. นี่เป็นถ้อยคำที่กล่าวไว้แบบนี้ ใครจะ

ประยุกต์เอาไปอย่างไร ก็ทำได้ตามชอบใจ: แต่เดี๋ยวนี้เราจะมีวิธีประยุกต์ให้เข้ากับ เรื่องที่ว่าชีวิตเป็นการเดินทาง ไปสู่จุดหมายปลายทางก็คือพระนิพพาน อย่างที่กล่าวแล้ว.

ดูให้ดีในทำนองนี้ สามอย่างแรกนั้น มันเป็นเรื่องเกี่ยวกับตนเอง หรืออยู่ในตนเอง คือ **กิเลส** ของเราเอง; **เบญจันธ์** คือนามรูปของเราเอง, **มัจจุ** หรือความตายมันก็มีอยู่ที่ตัวเอง หรือที่ชีวิตนั่นเอง. นี่มาร ๓ ตัวแรกมันก็อยู่ข้างใน ซึ่งกล่าวตามตัวหนังสือที่เห็นชัด ๆ อยู่. มารที่สี่ ที่เรียกว่า **เทพบุตร** นี้ ก็ยอมรับว่าอยู่ข้างนอก, เขายอมรับว่าอยู่ข้างนอกไปทีก่อน คือว่าจะพุดกันไปตามตัวหนังสือนี้ ที่นัยอย่างที่ทำที่เรียกว่า **อนิสังขารมาร** คือกรรมหรือการกระทำนี้ เราจะไม่พูดว่าอยู่ข้างนอกหรืออยู่ข้างใน มันเนื่องกันทั้งข้างนอกและข้างใน ที่นี้ดูกันทีละอย่างโดยละเอียด :-

กิเลสมาร เป็นเรื่องเกี่ยวกับสติปัญญา

มารที่ ๑. **กิเลสมาร** เป็นเรื่องของระบบวิญญาณเกี่ยวกับความรู้หรือสติปัญญา ไม่ใช่เรื่องจิตใจโดยตรง. ถ้าเรื่องกายกับจิตใจโดยตรง เราเรียกว่า **ขันธมาร** ชุดที่ ๒ ขันธมารนี้มีทั้งกายทั้งใจ ทั้งนามทั้งรูป; ส่วนกิเลสมารนี้ เรายกขึ้นเป็นพวกหนึ่งต่างหาก แต่มันก็ไม่ใช่จะแยกออกไปได้เด็ดขาด จากเรื่องกายกับใจ เดี่ยวเราจะเห็นว่ามันแยกกันอย่างไร.

กิเลส คือ **ความรู้สึ**ก ความคิดความนึก **ที่ชั่วร้าย มีแม่** ของมันก็คือ **อวิชชา** คือความไม่รู้ แล้วคลอคลอออกมา เป็นความคิดความรู้สึกอันชั่วร้ายหลายๆ ประการ; ที่เรารู้จักกันดี ก็คือ **โลภะ โทสะ โมหะ** หรือจะมีชื่อเรียกอย่างอื่นก็ได้ อันนี้ถ้าเกิดขึ้นแล้ว มันก็เป็นมารอยู่ในตัวมันเองโดยอัตโนมัติ. เมื่อเกิดขึ้นในจิตใจ มันก็มีจิตใจที่มีตัวเราเรื่อน หม่นหมอง ทนทรมาน แล้วก็เดินผิดทาง เหมือนกับเมื่อกิเลสชนิดนี้เกิดขึ้น แล้วคุณก็เรียนหนังสือไม่ได้; มองดูกันง่าย ๆ อย่างนี้ก็แล้วกัน **กิเลสชนิดใด ชนิดหนึ่งเกิดขึ้น** เราก็เรียนหนังสือไม่ได้ คือ **ไม่เดินทางไป**ได้ ในความมุ่งหมายของ

นักเรียน. ที่เกิดขึ้นในใจแก่คนธรรมดาที่เขาจะก้าวหน้าในหน้าที่การงาน หรือจะปฏิบัติเพื่อมรรค ผล นิพพาน มันก็เดินไปไม่ได้. นี่ก็เลสมารมันเป็นอย่างนี้ แล้วก็ไม่ได้อยู่ที่ไหนโดยแท้จริง นอกจากในจิตใจของบุคคลนั้นแหละ. เตี้ยวนี่ค้างไว้ที่ก่อนว่าจะเป็นมารชนิดไหนที่จะมาผจญพระพุทธเจ้า จากสวรรค์ชั้นปรนิมมิตตวสวัตติ.

ขันธมาร เกี่ยวกับเรื่องทางกายและจิต

มารที่ ๒ ที่เรียกว่า **ขันธมาร** นี่คือเอาความหมายตามตัวหนังสือ ก็คือ **เบญจขันธ์** : รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เหลือเอาแต่ที่สำคัญก็คือ กาย กับใจ. บางที **ร่างกาย** ของเรา **เป็นอุปสรรค** คือเป็นโรคทางร่างกายหรือมีร่างกายไม่สมประกอบทุพพลภาพ ร่างกายของเราก็เป็นมาร กระทั่งเป็นมารแก่การศึกษาของเรา หรือการก้าวหน้าของเรา. ถ้าว่าใจมันเกิดบกพร่อง มีระบบประสาทหรือระบบจิต ความนึกคิดอะไรต่างๆ ที่มันทำงานไม่ถูกต้อง เป็นไปไม่ได้ ส่วนนี้มันก็เป็นมาร; อย่างว่าเป็นคนบ้า เป็นคนบอ เป็นคนอะไรต่างๆ ที่จิตไม่สมประกอบ หรือว่าร่างกายมันไม่สมประกอบรวมกันเข้าก็เป็นขันธมาร ซึ่งเราก็มีกันอยู่บ่อยๆ ใช่มั้ย. เตี้ยวมันขัดข้องที่ตรงนั้น ขัดข้องที่ตรงนี้ ต้องกินยานอนหลับกันบ่อยๆ; อย่างนี้ไม่ใช่กิเลส แต่เป็นความไม่สมบูรณ์ ความไม่มีสมรรถภาพ หรือว่าความชำรุดอะไรของร่างกายกับใจโดยตรง.

มัจจุมาร คือความตายทั้งรูปธรรมนามธรรม

มารที่ ๓ **มัจจุมาร** คือ **ความตาย** นี่เราไม่ต้องอธิบายก็ได้ ถ้าตายก็จบเรื่องไม่ต้องเดินกันต่อไป; แต่ถ้าจะแยกความตายออกเป็นความตายทางนามธรรมอีก มันก็ได้เหมือนกัน คือความเลิกละทิ้งที่จะทำต่อไป ล้มเลิกความคิดหรือโครงการอันนั้น อย่างนี้เป็นต้น มันก็เป็นความตายได้เหมือนกัน. แม้ว่าไม่เกี่ยวกับกิเลส บางทีเราก็เกิดเลิกละความคิดโครงการอันหนึ่งๆ ก็ได้ สงเคราะห์เข้าในความตายนี้ได้เหมือนกัน.

นี้มีจุดมารเห็นง่ายที่ความตาย หรืออุปสรรคอย่างเดียวกัน ที่ว่ามันหยุดหรือมันตัดการดำเนินนั้น ๆ ให้มันหยุดชะงักลง.

สามอย่างที่กล่าวมานี้ เรียกว่าอยู่กับเนื้อกับตัว เนื่องจากอยู่กับภายในตัวนั่นเอง.

เทวปุตตมาร หมายถึงการขัดขวาง ทาง กาม กิณ เกียรติ

มารที่ ๕. เทวปุตตมาร ตัวหนังสือก็คือ เทวบุตร. เทวบุตรที่เราคุ้นกัน ว่าอยู่ในเทวโลก แล้วก็ลงมาเป็นมาร, แล้วอาจารย์เขาก็อธิบายกันอย่างนั้น ว่าเทวบุตรที่มุ่งร้ายต่อลูกบุตรตอบบรรพชิต ผู้จะบำเพ็ญเพียรในพระพุทธศาสนา แล้วก็ทำตัวเป็นมาร เล่นแกล้ง. ผมเห็นว่าเท่านั้นมันยังไม่พอ; อยากจะใช้คำว่าพวกนักเลงทั้งหลาย คือ กนภายนอก เป็นนักเลงอันธพาล นักเลงเจ้าชู้ นักเลงอะไรก็ตาม รวมทั้งพวกเทวบุตรที่เป็นนักเลงเจ้าชู้ยอสุดศัวย.

พวกพวกนี้เขาไม่ค่อยทำอะไรกัน นอกจากมีความหมกมุ่นในทาง กามารมณ์; มีความหมกมุ่นอยู่ที่ความหมกมุ่นในทางกามารมณ์ แล้วอธิบายผู้อื่น. เราเอาความว่าพวกเทวบุตรนี้ คือพวกที่มีความสามารถที่จะขัดคอก็แล้วกัน; ที่มุ่งมาดอาฆาตกันนักเดี๋ยวนี้ ก็คือพวกนายทุน, พวกศักดินาไซ้ใหม่ ที่พวกคุณหมกมุ่น บินมือกันนัก. นี่ก็ต้องจัดเข้าไว้ในพวกเทวปุตตมารได้เหมือนกัน เพราะว่ามันมีอะไรเหมือน ๆ กัน. พวกที่เขาพอใจในเนื้อหนัง เรื่องกิน เรื่องกาม เรื่องเกียรติ เรื่อง กามารมณ์อะไรต่าง ๆ เขาทำตนเป็นอุปสรรค; ก็ต้องสงเคราะห์ไว้ในชุดเทวปุตตมาร ด้วยกันทั้งนั้น.

มาร ตัวนี้แหละจะแยกออกไปให้อยู่นอกกาย คือเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน ที่เขาเป็นนักเลงขัดคอ เพราะเขามุ่งหมายอย่างเดียวกัน : จะขัดคอแม้แต่คนดี เมื่อเราตั้งใจทำความดี หรือทำความดีอยู่ มักมีคนเกลียด มีคนอิจฉาริษยา นี่มันเป็นของธรรมดาที่สุด. ความดีนั้นมันมีเสียดที่ความเด่น เพราะมันเป็นจุดย้อยแย่งของคนที่ไม่หาความเด่น

ด้วยกัน ; ฉะนั้น คนที่ตั้งใจจะทำดี ก็ยังมีเทพปุตมาร มากอยทำลายล้างขัดขวาง : ถ้าไม่ใช่พวกทำดี เป็นพวกที่แสวงหาเหมือน ๆ กัน มันก็ยิ่งขัดขวางกันใหญ่. ถ้าเราจะแปลคำว่า เทพปุตมารที่เป็นคน ๆ ให้เป็นธรรมาริษฐาน ก็ควรจะเล็งถึงการแย่งชิงกัน ในการได้มาซึ่งกาม การแย่งชิงกันเพื่อการได้มาซึ่งกามจากภายนอก นี่ก็เป็นเทพปุตมาร.

อภิสังขารมาร เกี่ยวกับผลของกรรมชั่ว

มารที่ ๕ ที่เรียกว่า**อภิสังขารมาร** นี้ไปไกลเลย ตามตัวหนังสือเขาแปลว่า **ปรุงแต่งอย่างอื่น**; อธิบายกันว่ากรรม : *กายกรรม วจีกรรม มโนกรรม ที่มีวิบาก*, ที่จะเป็นมารก็คือวิบากฝ่ายชั่ว; เพราะฉะนั้น จึง **หมายถึงกรรมชั่ว** กรรมไม่พึงปรารถนา.

ในบางกรณีเราได้รับ **ผลกระทบเก่า** หรืออะไรก็ได้ทำไว้เข้า **มาแทรกแซง** ทำให้กิจการที่เรากำลังทำอยู่นั้นล้มละลายหมด; อย่างนี้เป็นตัวอย่างของสิ่งที่เรียกว่า กรรมวิบาก. กรรมวิบาก แปลว่าวิบากแห่งกรรม คือผลแห่งกรรม ไม่ต้องเอาชาติอื่น ๆ ทิ้ง ในชาตินี้เราทำอะไรเสียหาย เลวๆ เข้าไว้ แล้วยังไม่ทันจะให้ผล; ที่นี้พอมาถึงต้นทำเรื่องอื่น จะทำให้ดี มันก็ปะจวบเหมาะเรื่องทำชั่วไว้นั้นมันให้ผลขึ้นมา ก็มันปรากฏออกมา มันก็ทำลายกิตขวางอะไรหมด.

ที่เรากำลังทำที่อยู่ แม้ว่าเราจะเปลี่ยนจิตใจ จะเป็นผู้ทำดีต่อไป ไม่ทำอะไรเลวๆ อีก ผลนั้นก็ยังตามมาขัดขวางไว้ ตามสมควรแก่กรณี. นี่เราเรียกว่า **มาร** คือ **กรรมวิบาก** หรือผลของกรรม หรือเรียกว่าอภิสังขาร ก็คือผลกระทบที่มันจะปรุงแต่งต่อไป ให้เป็นอย่างนั้น ให้เป็นอย่างนี้; มาทันเข้าเมื่อไร มันก็ปรุงแต่ง. ที่นี้มันปรุงแต่งไปในทางที่ขัดกันกับความต้องการของเรา ก็ต้องเรียกว่ามาร; กรรมตามทันก็มาเป็นมารด้วยเหมือนกัน. นี้ดูให้ดีก็จะเห็นว่ามารนี้ไม่ใช่คน หรือไม่ใช่กิเลส ไม่ใช่ร่างกาย ไม่ใช่ความตาย ไม่ใช่พวกนักเลงขี้คอกคน แต่เป็น**กรรมของตนเอง**.

ห้อย่างนี้เรียกว่า “มาร” *ปู้ ย่า ตา หาย ของเรากลัวกันนัก จนต้องอธิษฐานจิต* ว่าขอให้พ้นจาก**ปัญจมาร** – มารทั้ง ๕ นี้, ขอให้มันแกล้วกลาศไป. เวลาจะทำบุญอะไรก็ตรวจน้ำให้มาร ขอย้ำให้มันเป็นมารเลย โดยถือว่าเป็นบุคคลเหมือนกัน แต่เป็นบุคคลอันตราย; จำต้องตรวจน้ำให้มาร ขอย้ำมาทำอันตรายแก่เราเลย. เราได้ยินแต่อย่างนี้ เราก็เห็นเป็นของกริกระ เห็นคำพูดหรือการกระทำของคุณย่า คุณยาย เป็นของกริกระ; แต่ที่จริงเขาฉลาดกว่า เพราะเขารู้ว่าอะไรมันเป็นอะไร ที่จะเป็นตัวชักจูงขัดขวางต่าง ๆ ก็ต้องการจะปลดปล่อยไป.

แม้**กิเลส**มาร เขาก็พยายามจะทำให้มันหมดไป จางไป เมื่อทำบุญทำกุศล ก็ตั้งใจให้กิเลสมันเบาบางไป. เกี่ยวกับ**ขันธมาร** ก็ต้องการให้มีขันธเป็นปกติ มีร่างกายและจิตใจเป็นปกติ. **มัจจุ**มาร – ความตายนี้ก็ให้มันมาตามที่มีมันควรจะมา; แต่ถ้าเป็นพระอรหันต์เสียแล้ว เรื่องความตายนี้ก็ไร้ความหมาย หมดความหมาย ไม่มีความเป็นมาร แม้กิเลสหรืออะไรก็เถอะ มันหมดปัญหาไปทั้งนั้น สำหรับพระอรหันต์. นี่ยากจะระบุว่าแม้แต่ความตายมันก็ไม่เป็นปัญหา. **เทพบุตร**มารทั้งหลาย ถ้าเขาถือว่ามันเป็นสัตว์ชนิดหนึ่งอยู่ในสวรรค์ลงมาเป็นมาร เขาก็ตรวจน้ำอุทิศให้. แต่พร้อมกันนั้นก็ตรวจน้ำอุทิศให้เจ้ากรรมนายเวรทั้งหลายที่อยู่ด้วยกันในโลกนี้ ซึ่งจะต้องถือว่าเป็นพวกนี้ กลุ่มนี้ กลุ่มเทพบุตรมาร. ส่วนเรื่อง**อกิณ**ขารมาร หรือกรรมนั้น เห็นยากและลึกหน่อย; ก็แปลว่าขอให้พ้นไปจากผลของกรรมทั้งหลาย กรรมชั่วทั้งหลาย.

เหลือบทาคูทีเดียวหมดทั้ง ๕ อย่าง ก็จะได้พบได้ว่า **บรรดาอุปสรรคทั้งหลาย เขาเรียกว่ามาร** ก็ไปทำความรู้สึกเอาเอง : ถ้าอย่ามีอุปสรรค ๕ ประการนี้ เราจะเป็นอย่างไร นับตั้งแต่การศึกษาเล่าเรียน การอาชีพ การเป็นอยู่ จนกระทั่งว่า จะบวชบำเพ็ญธรรม เพื่อบรรลุมรรค ผล นิพพานนี้ ถ้าปราศจากมารแล้วจะเป็นอย่างไร, หวังไว้ทีไรก่อนว่า ถ้าปราศจากมารแล้วจะเป็นอย่างไร. แต่ว่า *อย่าใจขนาดหนัก อิงกับว่าเราจะต้องปราศจากมาร* เพราะว่าการ**มีมาร**นี้เป็นของธรรมดา.

แม้ว่าการไม่มีมารนั้นน่าปรารถนาอย่างยิ่ง แต่ก็อย่าคิดว่าชีวิตทั้งหลายจะปราศจากมาร; ถือกันง่าย ๆ ว่า แม้แต่พระพุทธเจ้าท่านก็ยังต้องต่อสู้ผจญมารกันตั้งแต่ต้นจนปลาย จนวาระสุดท้ายของการที่จะปรินิพพานอยู่หยก ๆ แล้ว ก็ยังมีมาร.

เป็นอันว่า มาร นั้นแหละคือสิ่งที่เรา จะต้องอินคือเผชิญหน้า กับมัน แม้ไม่มีโกรธชอบ แต่ก็ฝืนความจริงไปไม่ได้; ฉะนั้น สิ่งที่เราเรียกว่ามาร หรืออุปสรรคทั้งหลายนี้ คือสิ่งที่เราต้องอินคือพบมัน เผชิญกับมัน ต่อสู้กับมัน. นี่พูดอย่างนักเลงที่สุด จะเอาความหมายทางโลก ๆ ก็ได้ ทางธรรมก็ได้; ฉะนั้น **ต้องสู้กับมัน**นะ. ถ้ามันวัดผลหลักอยู่มันก็มีมากขึ้น ต้องสู้มันให้ชนะทุก ๆ ตัวมารไป.

อุปสรรคมาทำให้ฉลาด ต้องอินคือต่อสู้

นี่ เมื่อคุณตามข้อเท็จจริง คนทั้งหลายไม่เป็นอย่างที่จะสู้กับมารนั้น เราไม่อยากจะพบกับมาร; เขาโง่มากถึงขนาดนั้น ฉะนั้น เขาจึงโกรธ เขาจึงอึดอัดหรืออะไรเมื่อมีอุปสรรค เขาก็**ไม่มีความคิดหรือความเข้มแข็ง** ความปรกคิอะไรต่าง ๆ ที่จะเผชิญหน้ากับมาร. เป็นมรवादก็อย่างนี้ เป็นพระเป็นเณรก็อย่างนี้ คือโง่ในข้อนี้; ถ้าจะประยุกต์กันอย่างว่าแล้ว คุณต้องกวักมือท้าทายให้มารมันเข้ามา. ถ้าต้องการจะผ่านการศึกษานี้ไป ก็ต้องรบกับมารของการศึกษานี้ทุกตัว แล้วต่อไปก็เรื่องอาชีพ เรื่องอะไรต่าง ๆ เรื่อยไปเถอะ แล้วแต่เราจะจัดชีวิตของเรา ให้เดินทางไปอย่างไร ก็ต้องผ่านมารเหล่านั้นเป็นพวก ๆ เป็นด่าน ๆ ไปเลย กว่าจะหมด.

มารเป็นสิ่งที่ต้องมีแน่, เป็นสิ่งที่ต้องปะทะกันแน่, แล้วเป็นสิ่งที่มันมา**ทำให้เราฉลาดเข้มแข็ง;** ไม่ใช่มาทำให้เราโง่ นั่งร้องไห้อยู่ หรือว่าโกรธเคืองอยู่. ถ้าเราจะใจที่สู้มาร ก็อาศัยธรรมะของพระพุทธเจ้าหลาย ๆ ข้อ ทำให้มีจิตปรกคิแล้ว ก็จะต้องสู้ชนะมารผ่านไปได้ ทำนองเดียวกับพระพุทธเจ้าด้วยเหมือนกัน.

เราควรรู้จักสิ่งที่เรียกว่ามาร ในฐานะที่เป็นอุปสรรคทุกชนิดเลย ไม่ว่าอะไร; ถ้าเป็นอุปสรรคแล้วละก็ถือว่าเป็นมารได้; เพราะว่ายังมีมารที่นอกไปจากที่กล่าวมาแล้วอีก คืออุปสรรคตามธรรมชาติ ที่มันขัดขวาง หรือทำลายอยู่ตามธรรมชาติ เหมือนกับที่เราเห็นๆอยู่ในโลกนี้ : น้ำท่วมบ้าง แผ่นดินถล่มบ้าง หรือว่าดินฟ้าอากาศมันแปรปรวนตามธรรมชาติบ้าง เมื่อมันไม่ตรงกันกับความประสงค์ของผู้ใด ก็ถือว่าเป็นอุปสรรคหรือเป็นมารของผู้นั้นแหละ แต่เราไม่เรียกว่าขันธมารหรืออะไรมารใน ๕ พวกนี้.

มารใน ๕ พวกนั้นมุ่งหมายแต่ที่เกี่ยวกับคนโดยตรง เป็นภายในใจของคน หรือว่าในชั้นที่เรียกว่าไม่ใช่ธรรมชาติ ไม่ใช่ปรากฏการณ์ตามธรรมชาติธรรมดา; แต่แม้ว่ามันเป็นปรากฏการณ์ตามธรรมชาติธรรมดา เช่นฝนตกในเมื่อเราไม่ต้องการจะให้มันตก, แดดมันจุกเมื่อเราไม่ต้องการ, นี่ก็ต้องพ้นฝ่าไปให้ได้ ไม่ให้มีความหมายของคำว่ามารขึ้นมาได้.

ปฏิบัติธรรมโดยถูกต้อง จึงจะเอาชนะมารคืออุปสรรคได้

ทีนี้ ก็จะต้องดูกันว่า สิ่งที่เราเรียกว่า “มาร” นี้ ตามตัวหนังสือก็แปลว่า “ทำให้ตาย” นี่เราถึงถึงอุปสรรคทั้งหลาย; **แม้ไม่ถึงตายเราก็เรียกว่ามาร** คือมันตายของความคิดที่ควรจะได้ ไม่ใช่ตายของชีวิตร่างกาย. เช่น **กิเลสมาร** นี้ก็ไม่ต้องเสียชีวิตหรอก แต่เรียกว่ามาร เพราะมัน **ทำให้เกิดอุปสรรค** เกิดความเป็นไปไม่ได้ของการบรรลุความดี. **ขันธมาร** นี้ก็ไม่ได้ทำให้ตายหรอก แต่มัน **ทำให้ใช้ประโยชน์ไม่ได้**. หรือ **มัจจุมาร** จะหมายถึงความตายก็ได้ ตรงตามตัวหนังสือ แต่หมายถึงการ **ด้ายแห่งโครงการ** หรือกรรมที่กระทำนี้ ก็เรียกว่ามัจจุมาร ไม่จำเป็นจะต้องหมายถึงตายของร่างกายเสมอไป. อย่าง **เทพบุตรมาร** ก็ปรากฏชัดอยู่แล้วว่ามันไม่ได้มาทำให้ตายสิ้นชีวิต แต่มันทำให้ **ตายในความหมายอื่น**. กรรมหรือ **อกิสังขารมาร** ก็ไม่ได้ทำให้ตายอย่างที่ว่าสิ้นชีวิต แต่ **ทำให้เสียหาย** ความคิดที่ควรจะได้หรือสิ่งที่ควรจะทำก็เลยเป็นมาร.

สิ่งที่ได้พูดมาแล้วข้างต้นว่าตัวหนังสือนี้ลำบาก มันหลายชั้นหลายระดับ ในระดับหนึ่ง มันก็ยังกำกวม; ถึงคำว่า มาร นี้ ตัวหนังสือ **แปลว่า ผู้ทำให้ตาย ผู้ฆ่าให้ตาย**; แต่เท่าที่เป็นอยู่จริง ไม่ได้ตายทางร่างกาย คือตายทางคุณความดี. ฉะนั้น อุปสรรคทั้งหลายคือทำความดีให้ตาย เลยถือเอาความหมายที่มันจะใช้ได้ง่าย ๆ ทั่วไปว่า **มารนั้นคืออุปสรรค**, ความตายก็เป็นอุปสรรค แม้ยังไม่ตาย มันก็ยัง มีอุปสรรค. ต้องเอาชนะให้ได้ เมื่อมันมีอยู่อย่างนี้ คือ ๕ อย่าง อย่างนี้ ก็ต้องไป ศึกษาแต่ละอย่าง ว่าจะเอาชนะให้ได้อย่างไร.

จะเอาชนะกิเลสมาร มันก็คือการปฏิบัติธรรมะ อย่างที่พูดกันแล้วพวกกันอีก อยู่เรื่อย ๆ; **ไปปฏิบัติธรรมะ เหล่านี้ ถูกต้องก็เอาชนะกิเลสมารได้.**

บัณฑิต ก็รู้จักทำ รู้จักทำ เกี่ยวกับการประพฤติธรรม อยู่มากเหมือนกันแหละ ที่เราจะมีขันธอยู่ในสภาพที่เหมาะสม สำหรับจะปฏิบัติหน้าที่. เกี่ยวกับเราจะ แก้ไขเพียงปัญหาที่ว่า ขันธมันไม่อยู่ในสภาพที่จะช่วยให้ก้าวหน้าในทางความดี จนถึง ที่หมายปลายทาง.

ส่วน **มัจจุ**มาร - ความตายนั้น **จะต้องศึกษาจนถึงกับรู้ว่าไม่มีใครตาย** มีแต่ขันธ แต่ธาตุ อายตนะ เปลี่ยนแปลงไปตามธรรมดา ตามกฎธรรมชาของสังขาร ทั้งหลาย ไม่มีใครตาย, แล้วก็ไม่กลัวความตาย แล้วทำอะไรเรื่อยไป เมื่อมันยังไม่ แตกตัวก็ทำอะไรเรื่อยไปได้. การตายของโครงการ หรือของความปรารถนานั้น ถ้ามัน ผิดก็ให้ตายไปได้ ถ้าถูกก็ให้รักษาไว้ได้ ดำเนินต่อไป.

ทีนี้ สำหรับ **เทพุตตมาร** ซึ่งเขาอธิบายว่าเทพดาลงมาจากเทวโลก มาชักคอ; ส่วนผมนี้อยากจะชี้ให้เห็นว่า แม้ในโลกนี้ไม่ต้องมาจากเทวโลกที่ไหน เติมนักเลง ที่จะชักคอ นี่ก็เรียกว่าเทพุตตมาร. นี่ก็ปัญหาธรรมาสามัญ ที่คนทั้งหลายเขาก็รู้จัก แก้ไขกันอยู่แล้ว : **ทำคนให้ปลอดจากอุปสรรค ซึ่งเกิดจากมนุษย์ที่อยู่ในสังคม**

เดียวกัน คือเกี่ยวข้องกัน เรียกว่าสังคมที่เป็นมรรคนั้น เราจะจัดการอย่างไรก็ไปศึกษาตามวิทยาการทางสังคมก็ไต่ ถ้วยรายละเอียดก็พูดไม่ไหวในที่นี้ จะแก้สังคมที่เป็นมรรคได้ก็เอาชนะเทพุตตมารโดยบุคคลาธิฐานได้.

ที่นี้ ถ้าจะแปลความหมายคำว่า เทพุตตมาร คือการแย่งกัน เพื่อจะให้ประสบความสำเร็จในทางกามารมณ์ แล้วอิจฉาริษยาทำลายกัน นี่ก็แก้ได้ด้วยการศึกษาธรรมะ. ให้ทุกคนตั้งอยู่ในธรรมะ เป็นผู้ดี เป็นสุภาพบุรุษ ก็ไม่ต้องมีอย่างนี้; แต่มันก็เป็นการยาก ในโลกนี้ที่จะเป็นอย่างนั้นได้ เราก็มีแผนการมีอะไรที่เราจะหลบหลีกสิ่งเหล่านี้ หรือชนะสิ่งเหล่านี้ เมื่อควรจะชนะได้.

อภิสังขารมรรค คือกรรมนี้ ในขั้นแรกก็ **ทำแต่กรรมดี** ไว้ตะพึดแหละ มันก็ชนะกรรมชั่ว หรือปึกอำนาจของกรรมชั่วหมดไป, แล้วก็ศึกษาต่อไป จนถึงว่ามีจิตใจอยู่เหนือกรรมดี และกรรมชั่วหมดทั้ง ๒ อย่าง; อย่างนี้ก็เรียกว่าสันกรรม หมดกรรม หรือชนะกรรม.

เป็นอันว่า **มารทั้ง ๕ นั้น เป็นสิ่งที่กำจัดได้** ทำลายได้ ฆ่าให้ตายได้, อุปสรรคทั้งหลายเป็นสิ่งที่แก้ไขได้ หรือกำจัดให้หมดไปได้; ฉะนั้นขอให้ทุกคนรู้จักอุปสรรคหรือมาร ของการเดินทางของชีวิตไว้ในลักษณะอย่างนี้จะได้ไม่กลัว จะได้ไม่ห่อเหี่ยว ไม่อ่อนแอ จะได้ยอมรับแล้วตรงเข้าแก้ไขต่อสู้ให้ชนะ.

อย่าได้ไปหัวเราะคุณย่า คุณยาย คุณตาอะไร ที่เขาพูดถึงมารทั้ง ๕ เขาต้องการจะตรวจหน้าให้มาร หรือจะแผ่ส่วนกุศลให้มาร; นั่นแหละเราจะโง่เอง เพราะว่าเขารู้จักสิ่งที่เรียกว่ามารแล้วสอนสืบ ๆ กันมา. แม้จะอยู่ในรูปทำตาม ๆ กันมา มันก็ยังเป็นการทำตาม ๆ กันมาที่ถูกต้อง; เพราะว่าถ้าตั้งใจผิดไปจากนั้นแล้ว มันมีแต่ผลร้าย; ด้วยความเชื่อก็ได้ ตั้งจิตใจไว้อย่างนั้น แล้วก็ไม่วุ่นไหวต่อสิ่งที่เรียกว่ามารได้เหมือนกัน.

ที่เราจะไม่พบกับมวนนั้นไม่มีหวัง หรือ; เพราะมันมีอยู่แล้วในที่ทุกหนทุกแห่ง กระทั่งในเนื้อในตัวของเรา ในชั้นของเรา ในจิตของเรา ในอะไร ในสันดานของเรา มันก็มีกิเลส คือความเคยชินแห่งกิเลส ที่สะสมไว้; แล้วใครจะเป็นผู้พ้นจากมาร? มันก็เช่นเดียวกับปัญหาที่ว่า ใครจะเป็นผู้เดินทางนั้น.

ที่นี่ จิตที่ประกอบอยู่ด้วยสติปัญญา ที่มันต้องการจะก้าวไปตามทางที่ถูกต้อ่นั้น จะไปถึงจุดหมายปลายทาง ที่อยู่เหนือปัญหา เหนืออุปสรรค เหนืออะไร ทั้งปวง กระทั่งว่าแม้แต่ความตาย ก็ไม่มีความหมายเป็นอุปสรรคหรือเป็นมาร, ทั้งกิเลสก็ไม่อาจจะเกิดขึ้นย่ำยจิตใจ มันถูกเก็บไว้ที่ไหนก็ตามใจมันเถอะ แต่อย่ามาเกิดขึ้นในจิตใจ แล้วทำคนเราให้เป็นทุกข์เดือดร้อน.

ขอสรุปสั้นๆ อีกที่ว่า มาร หรืออุปสรรคนี้ คือสิ่งที่มีไว้สำหรับ ทำให้เราฉลาด ทำให้เราสามารถ แล้วมันให้ตาย เท่านั้นเอง; ถ้าไม่อย่างนั้นความเป็นมนุษย์ของเราจะไม่มีความเป็นมนุษย์ คือมีจิตใจสูง มีสมรรถภาพ มีคุณธรรมอะไรต่างๆ ที่มีความเป็นมนุษย์ก็เพราะว่าผ่านสิ่งเหล่านี้ไปได้; เพราะฉะนั้นจึงถือว่ามารเป็นสิ่งที่มีไว้สำหรับทำให้คนเราเป็นมนุษย์ที่เต็มเปี่ยม โดยผ่านสิ่งเหล่านี้ไปได้. การจะสนใจอย่างเดียวกันกับที่เราสนใจสิ่งที่เรารัก หรือพอใจ หรือสนใจ; ถ้าเราไม่เกลียดมารอยู่ไม่มีประโยชน์อะไรเลย; ถ้าว่าเกลียดมารจริงๆ มันก็ต้องพยายามทำให้มันหมดไป เกลียดกลัวเฉยๆ นี้ไม่มีประโยชน์

เมื่อตะกัฟุดค้างไว้หน่อยหนึ่งว่า เกี่ยวกับพญามารที่มาผจญพระพุทธเจ้านั้นแหละควรจะเข้าใจถูกต้อง; ถ้าใครจะยังเข้าใจไปตามตัวหนังสือ ว่ามาจากสวรรค์ มาผจญพระพุทธเจ้า ตรงตามรูปภาพที่เขียนตามฝาผนังโบสถ์ ก็ได้ ก็ไม่เสียหายอะไร. เขาจะได้พยายามที่จะปรับปรุงตัวเองให้ชนะมาร ตามแบบอย่างของพระพุทธเจ้า; ก็ยังดีกว่าที่ว่าจะไม่รู้จัก ไม่สนใจ หรือไม่มีเป้าหมายอะไรเสียเลย.

ถ้ากล่าวตามธรรมาธิฐาน ก็คือความคิดที่เกิดขึ้นในวาระสุดท้าย ที่ทำให้เกิดความหวนระลึกไปถึงความสุขในสวรรค์ ในที่สุดก็เอาชนะได้ เห็นว่าไร้สาระ. เรื่องเกี่ยวกับบุคคลาธิฐานอย่างอื่น เขายังมีกล่าวไว้อีก เช่นกล่าวว่าพระสัทธตถะนี้ถ้าอยู่ครองมรวาสก็จะเป็นจักรพรรดิ มีอะไรได้ตามใจหมดทุกอย่าง แม้ในทางกามารมณ์, หรือจะพูดอย่างสรุปความก็ว่า ต้องการกามารมณ์อย่างไรก็ได้. ถ้าความคิดอย่างนั้นมันเกิดขึ้นมาสักแวบหนึ่ง ทำให้เกิด **ความฉงน** ในการที่จะเป็นพระพุทธเจ้าให้สมบูรณ์นี้ **ก็เรียกว่ามาร**; แต่ว่าอันสุดท้ายทำลายให้มันหายไปได้ คือเอาชนะมันได้ พร้อมทั้งเสนามาร คือกิเลสน้อยๆทั้งหลายที่เป็นบริวารของกิเลสตัวใหญ่นั้น.

ถ้าเราเข้าใจเรื่องนี้ เราจะเข้าใจถึงกับว่า ไม่ผจญแต่พระพุทธเจ้า ที่แท้มันก็ผจญเราทุกคนอยู่; เมื่อเราต้องการจะให้ประสบความสำเร็จในทางสูง ในทางของธรรมะ แล้วความรู้สึกทางต่ำ ทางทรมาน ทางกามนี้ เข้ามาแทรกแซงอยู่เสมอ แล้วบางทีมันก็ชนะตัว ทำให้เราแกว่งกลับไปกลับมา, แกว่งกลับไปกลับมา อยู่ไม่รู้กี่ครั้งก็เหว หรือที่มันชนะผ่านบุคคลนั้นหายไปเลย ก็มีอยู่มาก คือมันล้มเหลวในการทำงานที่เป็นอุกมก.

ตัวอย่างเช่นไปชิงสุกก่อนห่ามเรื่องเพศ เรื่องผัว เรื่องเมียอะไรนี้ มันก็ต้องเสียหายลงไปมากมาย แม้ไม่ใช่อย่างนั้น มันก็ยังรบกวน กระทั่งเป็นพระเป็นเณรแล้ว มันก็ยังรบกวน; อย่างเดียวกับที่รบกวนพระพุทธเจ้าในความหมายอย่างเดียวกัน คือความคิดว่า เรายังมีหวังที่จะเอากามารมณ์อย่างสูงสุด อย่างไม่รู้ได้ แล้วก็ลืกลืไปหา กามารมณ์ ก็เรียกว่าพญามารเป็นฝ่ายชนะโดยแน่นอน. ฉะนั้นอย่าไปคิดว่ามันผจญแต่พระพุทธเจ้า มันผจญแก่ทุกคน ยิ่งเขาต้องการจะประสบความสำเร็จสูงเท่าไร พญามารตัวนั้นก็มาในรูปที่สูงพอกัน ที่จะคอยทำลายเสีย.

ขอให้นึกถึงเรื่องราวเหล่านี้ไว้ เพื่อต่อสู้ชนะมารที่มีอยู่เป็นประจำ มาเมื่อไรก็ได้; ทั้งหญิงทั้งชาย ให้รู้เรื่องมารหรืออุปสรรคของชีวิตที่เป็นการเดินทางไว้ในลักษณะอย่างนี้ แล้วสิ่งต่างๆ ก็ก็จะเป็นไปในทางดี ประสบความสำเร็จตามที่ควรจะหวัง.

เอาเวลาสำหรับพูดก็หมดแล้ว เหลือเวลาสำหรับถาม ใครมีปัญหอะไร
ก็ถาม

คำอธิบายตอบปัญหา

(ถาม) ท่านอาจารย์ถามว่า อะไรเป็นเหตุให้เกิดมารทั้ง ๕? หรือว่าอะไรทำให้
มารทั้ง ๕ เกิดขึ้น?

(ตอบ) ถ้าถามอย่างนี้ก็เป็นเรื่องใหญ่อีกเรื่องหนึ่ง ผมอยากจะตอบให้ตรงกับข้อเท็จจริงว่า สิ่งที่จะเรียกว่ามารนั้น มันมีอยู่พร้อมแล้วตามธรรมชาติ, จะเรียกว่ามันเกิดอยู่โดยธรรมชาติ ตามธรรมชาติ, พร้อมอยู่ตามธรรมชาติก็ได้, แต่มันยังไม่ได้เกิดจริง ยังไม่ได้เกิดจริงๆกว่าจะมีคนที่ไม่รู้ หรือจะพูดง่ายๆว่า คนโง่ คนโง่คนหนึ่งไปปะทะกันเข้ากับสิ่งนั้น ที่มีอยู่ตามธรรมชาติ มันก็มีการเกิดขึ้นแห่งมารขึ้นมาทันที ในกรณีนั้นๆ; เพราะคำว่ามารนี้จะมีคือเมื่อมันทำหน้าที่เป็นมาร.

กิเลสอยู่เฉยๆ ไม่เป็นมาร จนกว่าจะทำหน้าที่ชักจูง ชักขวางทำลายแก่นกุศล ไคบุคคลหนึ่ง จิตใจของเขาเสียไปนี้ จึงจะเรียกว่ามารได้เกิดขึ้นแล้ว; ครั้นมารได้เกิดขึ้นแล้วก็คือ มีคนที่เผลอด้วยสติประกอบอยู่ด้วยวิขา ทำให้เกิดภาวะที่เรียกว่ามีมาร หรือผจญมารขึ้นมา. ถ้าถูกสอนให้ฉลาดมาแต่ในท้องแล้วก็จะไม่มีมาร จะผ่านพ้นไปจากมารทุกชนิด.

เกี่ยวนี้ความที่ไม่ได้รับการสั่งสอนหรือฉลาดมาแต่ในท้อง มันก็มาพบกันเข้ากับสิ่งที่พร้อมที่จะลุกขึ้นเป็นมาร; เมื่อเป็นดังนี้แล้ว จะเรียกว่ามารนั้นมันเกิดมาจากอะไร? จะเรียกว่าเกิดอยู่ตามธรรมชาติ โดยธรรมชาติ มันก็ถูกน้อย. มันเกิดขึ้นเพราะความไม่รู้เท่าของคน ความยังไม่รู้ของคน; มันก็ต้องเกิดมาจากอวิชชาอยู่นั่นเอง ออกมาเป็นรูปตณฺหา อุปาทาน เป็นอะไรก็ได้ แล้วก็เกิดเป็นมารเต็มตัว, ไม่มีสิ่งเลวร้ายอันไหนที่จะไม่เกิดจากอวิชชา. เกี่ยวนี้เรายังมีอวิชชา แล้วก็ต้องพบกับสิ่งที่เรียกว่ามาร; นี่

บิณฑบาตปฐกัน หรือบิณฑบาตพาไปหาบาร ในฐานที่เป็นภิกษุสัณก็เกิดตามแบบของ ภิกษุสัณ อย่างที่เราเรียนรู้กันอยู่แล้ว.

พูดให้ตรงตามหลักของพุทธศาสนาก็คือ ทุกอย่างเกิดมาจากผัสสะ ที่ ประกอบไปด้วยอวิชชา; นี่เป็นคำตอบที่ถูกต้องอย่างกำปั้นทุบดิน ไม่มีทางที่จะผิดในกรณี ไหน ๆ : **มารเกิดขึ้นมาจากผัสสะ** ที่ประกอบไปด้วยอวิชชา. ในขณะที่ได้มีการสัมผัส ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางจิต อะไรก็ตามนี้ สัมผัสนั้นประกอบ **อยู่ด้วยอวิชชาคือใจ** มารก็ต้องเกิดขึ้นเพราะไปหมก, แล้วตัวไหนมันเด่นกว่าเพื่อน มันก็ออกมาวิ่งควานก่อน.

แม้ที่สุดแต่ว่าขันธะเป็นมาร ก็เพราะมันมีอวิชชาในการที่จะป้องกันรักษาขันธะ หรือมันจะถอยหลังไปเพราะกรรมอะไรแต่ปางก่อน มันก็มาจากอวิชชาทั้งนั้น.

เทวบุตรมารถ้าเป็นคน ๆ ตัวกันมาเล่นแกล้งกัน มันก็เพราะอวิชชาของเรา นั้นแหละสร้างศัตรูขึ้นมา เป็นความเขลาของเราเองศัตรูจึงเกิดขึ้น ก็เรียกว่ามันมาจาก ผัสสะที่กระทบด้วยอวิชชาทั้งนั้น.

มาร คือ กรรม หรือกรรมที่เป็นมาร ก็ มาจากผัสสะ ที่กระทบด้วยอวิชชา.

นี่เป็น หลัก สำคัญอันหนึ่งในพระพุทธานุชา ว่าให้ ตั้งต้นปัญหา ต่าง ๆ ลงไป ที่ผัสสะที่ประกอบด้วยอวิชชา; เราจะพูดให้เลี่ยนไป ก็ไม่มีประโยชน์อะไร. ถ้าเป็นเรื่องที่จะประยุกต์ได้ apply ได้ ก็ให้ดูตรงจุดที่ว่า มีผัสสะ แล้วก็ ประกอบอยู่ด้วย อวิชชา เป็นจุดตั้งต้นของปัญหาทุกอย่าง หรือมารทุกอย่างเลย; รายละเอียดพูดกัน ก็ชั่วโม่งก็ได้ โดยหัวข้อก็ตอบอย่างนี้ ว่าความโง่ของคน มันสร้างยักษ์สร้างมาร สร้าง อะไรต่าง ๆ ขึ้นมา เพราะมันมีผัสสะด้วยอวิชชาในสิ่งต่าง ๆ.

ขอให้ตั้งคำถามว่าอุปสรรคเกิดขึ้นเมื่อไรแล้วกัน, อุปสรรคนี้มันเกิดขึ้น เมื่อไร ? ตอบโดยสามัญสำนึก คุณจะตอบว่าอุปสรรคเกิดขึ้นเมื่อไร ก็ต้องเป็นเรื่อง

เฉพาะคน เฉพาะถิ่น เฉพาะเวลา; เพราะอย่างนั้นมันไม่เป็นอุปสรรคแก่บางคนก็มี แต่เป็นอุปสรรคแก่คนบางคนก็มี. **อุปสรรคเกิดขึ้นเมื่อเรามีความต้องการ** แล้วก็ **ไม่มีความรู้เพียงพอ ที่จะดำเนินไปสู่ความสำเร็จได้** คือขาดความรู้ ก็เป็นพวกอวิชา; ก็แปลว่าการก่อกำเนิดด้วยอำนาจของอวิชา นี้อยู่พบอุปสรรคเสมอ, ถ้าก่อกำเนิดด้วย ปัญญาด้วยอวิชา มันก็ไม่ประสบอุปสรรค ไม่รู้มันหายไปไหนหมด.

ปัญหามีอยู่ว่า เราไม่ได้เกิดมาเต็มอยู่ด้วยปัญญามาตั้งแต่แรก มันยังขาดอยู่ เพราะฉะนั้น จึงมีอวิชาเสียเรื่อยไป. อุปสรรคทั้งหลายเกิดมาจากความไม่เพียงพอ ของ สิ่งที่เราเรียกว่าวิชาหรือปัญญา ก็คืออวิชา; อวิชาที่สร้างอุปสรรคขึ้นมา สร้างมาร ขึ้นมา ที่นั่น เมื่อนั้น. **ถ้าเรารู้ถึงขนาดว่า ไม่มีอะไรที่ควรจะต้องการ ไม่มีอะไร ที่ต้องได้** จำเป็นจะต้องได้ อย่างนี้ **จะไม่มีอุปสรรคเลย**; แล้วความจริงมันก็เป็น อย่างนั้น **ในโลกนี้ไม่มีอะไรที่ควรจะต้องการ หรือควรจะต้องได้** ก็ไม่มีอุปสรรค; แต่เกี่ยวที่เราไม่อาจจะรู้ดีได้อย่างนั้นได้.

ความจริงมันยังมีลึกลับอยู่ตรงที่ว่า **สิ่งที่ควรจะต้องการ ควรจะต้องได้นั้น เรามีได้ กินได้ ใช้ได้ โดยไม่ต้องมีความรู้ดีกว่าต้องการ หรือถูกต้องได้**; ถ้าอย่างนี้ มันมีค่าเท่ากันกับว่า เราไม่ต้องการ เราไม่ได้อยากได้. อย่างนี้เลยกลายเป็นว่า ร่างกาย วาจา ใจ นั้นมันเคลื่อนไหวไปอย่างถูกต้อง ด้วยอำนาจของสติปัญญา มันเลยไม่มีอุปสรรค ไม่ประสบอุปสรรค หรืออุปสรรคไม่อาจจะเกิดขึ้นได้ กลายเป็นธรรมดาไปหมด; จะมี อุปสรรคก็เป็นธรรมดา จะไม่มีอุปสรรคก็เป็นธรรมดา. มันเป็นความสมมูลย์ที่ขอบกล ระหว่างความที่ยึดถือกันว่าความได้ หรือความเสีย ความแพ้ หรือความชนะ บุญหรือ บาป สุขหรือทุกข์ เหล่านี้ไม่มีความหมายแก่จิตชนิดนี้ มันอยู่ตรงกลาง เป็นสมมูลย์ ไม่มีอุปสรรค; อุปสรรคนั้นคือไม่ได้ตามที่ต้องการจะได้ พอไม่ต้องการจะได้อะไร มันก็ไม่มีอุปสรรค.

เพื่อไม่มีอุปสรรค จงทำจิตให้อยู่ในสภาพที่ตรงตามที่เป็นจริงว่า “สังขารทั้งหลายทั้งปวง เป็นสิ่งที่ไม่นำเอา ไม่นำเป็น, ไม่จำเป็นจะต้องเอา ไม่จำเป็นจะต้องเป็น” ถ้าต้องเกี่ยวข้องกับมันโดยกิน โดยใช้ อย่างที่เขาเรียกว่า “มี-เป็น” นี้ ก็ด้วยจิตใจที่รู้ว่า นั่นมันก็ไม่นำเอาไม่นำเป็น; ทำไปตามความรู้สึกที่อยู่เหนือสิ่งเหล่านั้น จะยกตัวอย่างก็ลำบาก เพราะมันไม่มีตัวอย่างที่เราจะเห็นกันได้; ถ้ายกตัวอย่างพระอรหันต์ ก็เหมือนกับว่าเขาเปรียบ แต่ก็จำเป็นอยู่ ที่จะต้องยกตัวอย่างด้วยพระอรหันต์; มีจิตใจอย่างพระอรหันต์แล้วไม่มีอุปสรรค แล้วก็ไม่มีมาร. ถึงแม้ว่ามารจะมาผจญพระพุทธเจ้า มาผจญพระอรหันต์ก็มีความเท่าเทียม เพราะท่านไม่ได้ต้องการอะไร, ไม่ได้ต้องการอยู่, ไม่ได้ต้องการตาย, ไม่ได้ต้องการได้, หรือไม่ได้ต้องการเสีย, ไม่ได้ต้องการแพ้, ไม่ได้ต้องการชนะ; ฉะนั้น เรื่อง มารก็มีสำหรับผู้ที่มีความต้องการ ด้วยอำนาจของอวิชชา.

อย่าเข้าใจว่าการที่พระอรหันต์ หรือพระพุทธเจ้าต้องปรินิพพาน คือตายลงไป นี่เป็นเรื่องของมาร; คนโดยมากเข้าใจกันอย่างนั้น จนพูดกันว่าแม้แต่พระพุทธเจ้า ก็ไม่พ้นจากอำนาจแห่งมาร คือความตายอย่างนี้. ผมถือว่าพูดผิด ก็มันขัดกันไปหมด กับหลักทั้งหลายในพระพุทธศาสนา; เพราะว่าความตายไม่มีความหมายสำหรับท่าน. เพราะฉะนั้น ความตายจะเป็นมารได้ก็เฉพาะผู้ที่ความตายมีความหมายเท่านั้น : เห็นเป็นความเสีย เห็นเป็นความตาย ซึ่งมันตรงกันข้ามกับความอยู่หรือความได้.

มารนั้นเกิดมาจากความคิดด้วยอวิชชา ที่อยากจะได้ อยากจะอยู่ อยากจะเป็นต่าง ๆ; มารมาผจญพระพุทธเจ้าตอนท้าย ๆ นี้ มันคล้ายกับเรื่องล้อกันเล่น มาที่ไร พระพุทธเจ้าท่านก็รู้ทุกทีว่า มารคือความคิดที่มันเหลือซากอยู่ มาล้อเล่น มาหลอว่าให้ปรินิพพานเสียเถิด แก่มากแล้ว. แต่เขาก็แกล้งให้มีข้อความว่า พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า “ฉันรู้, ฉันรู้เวลาของฉันทเอง” นี่ก็เป็นเรื่องไม่มีมาร.

ขอให้อุทิศใจ; เพราะว่าเรานั้นแหละจะสร้างมารขึ้นมา. อวิชชา มันสร้างได้ทุกอย่างไม่ว่าอะไร ที่อวิชชาจะสร้างไม่ได้ มันสร้างได้ทุกอย่าง ในบรรดาสิ่งที่ต้องสร้าง; มันทำไม่ได้อย่างเดียว คือสิ่งที่ไม่ต้องสร้าง สิ่งที่ไม่อยู่ในกฎของเหตุผล หรือว่าปัจจัยนี้ อวิชชาทำไม่ได้ นอกนั้นแล้วมันมีแต่เรื่องไปตามเหตุตามปัจจัย มีเหตุ

มีปัจจัย มีการปรุงแต่ง อวิชชาสร้างได้ทั้งนั้น สร้างพระเจ้าก็ได้, แต่อย่าพูดไป เกี่ยวเขาจะโกรธเอา; เพราะว่าพระเจ้ามีหลายความหมาย ที่แท้มันอยู่นอกวง ของอวิชชาก็มี. พระเจ้าเท่าที่เขาถือ ๆ กันอยู่นี้เป็นพระเจ้าสมมติ พระเจ้าบุคคลอะไรนี้ อย่างนี้อวิชชาสร้างได้; แต่อย่าพูดไปเกี่ยวเขาจะโกรธเอา, แล้วเก็บไว้ก่อนก็มีประโยชน์ เพราะว่าคนที่เขาไม่อาจจะรู้ถึงขั้นนี้ ก็ยังมีอยู่มาก เขาจะได้ยึดถือไปพลาง จะได้กลัวบาป จะได้รักบุญ จะได้ตั้งหน้าตั้งตาทำแต่ความดี.

เดี๋ยวนี้ เรามาพูดกันทีเดียวหมด ว่าไม่ว่าอะไรวิชชามันสร้างทั้งนั้น ดี ชั่ว บุญ บาป สุข ทุกข์ อะไรก็ตาม ไปให้ความหมายแก่นมันในฐานะเป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือ ว่าดี ว่าชั่ว ว่าบุญ ว่าบาป ว่าสุข ว่าทุกข์ แม้กระทั่งว่าเกิดว่าตายอย่างนี้ มันก็ด้วยความ รู้ไม่จริง ของคนนั่นเอง สร้างความหมายนานาชนิดขึ้นมา แล้วสิ่งเหล่านั้นก็พลอยไม่จริงไปตามอวิชชา เป็นของมายาหรือไม่จริงไปตามอวิชชาเหมือนกันหมด; แต่เมื่อ เราไม่รู้ก็ต้องเห็นเป็นของจริงเสมอ ต้องหมายมันอย่างเต็มที่เสมอ; เช่นสุขเวทนา เอรีคอร้อยอยู่ที่เนื้อที่หนึ่ง ที่ตาที่หู นี่เห็นเป็นของจริงเสมอ เพราะไม่รู้ว่ามันเป็นอวิชชา หรือเป็นมายา. ฉะนั้น เดียวนี้คนเขาบูชาความเอรีคอร้อยทางเนื้อทางหนังนี่ว่าเป็นสิ่ง ประเสริฐสุด ยอมตายถ้าไม่ได้สิ่งนี้ หรือว่าอะไรนี้ เขามีกันหลาย ๆ ชนิด ที่ว่าทำผิด ๆ เกี่ยวกับของมายาเหล่านี้; นั่นก็เรียกว่าถูกลมารผจญแหลกละเอียดแล้วก็ยังไม่รู้สีก้าว. ระวังให้ค่อยๆให้เป็นอย่างนี้.

ถ้าเป็นพุทธบริษัท ก็ต้องเดินตามพระพุทธเจ้า ถ้าเดินตามพระพุทธเจ้า ก็มีความหมายอยู่ที่ว่า ชนมะร; พระพุทธเจ้าชนมะร ฉะนั้น พุทธบริษัททั้งหลาย ก็พากันชนมะร ชนมะรไปตามลำดับ ตั้งแต่ตัวเล็กตัวน้อยเรื่อย ๆ ขึ้นไป จนชนมะร ถึงที่สุด แบบเดียวกับพระพุทธเจ้า เรียกว่าอยู่เหนือไปหมด : เหนือเกิด เหนือตาย เหนือทุกอย่างที่มีมันมีอยู่ หมดปัญหาหมดอุปสรรค. เดียวนี้เรามีอุปสรรคขนาดหนัก คือวนเวียนอยู่ในอวิชชา วนเวียนอยู่ในวัฏฏสงสารของอวิชชาที่มีอุปสรรคอย่างหนัก ที่สุด เป็นมารอย่างไม่มีศึกว่ามาร.

เอาละเวลาหมดแล้ว ก็ปิดโรงเรียน.